

ՄԱՐԴՈՒՆ ՄՈՐԹԸ

(Վ Է Պ)

Ի Բ Բ Ե Ի Մ Ո Ւ Տ Բ

Գիշեր մը յարգանոցին մէջ, կծկուած, ցուրտէն թրծուած, թմրած ամբողջ մարմինով կը հսկէի ուշ ատեն։ Արթնցեր էի ու կը փորձէի կրկին քնանալ։ Գիշերը երկար պիտի ըլլար։ Մտածումս մաղ մաղ կ'երկարէր, կ'փրփրէր։ Կարելի չէր քնանալ։ Յարգանոցը քողարձակ էր, գիշերը քառասլին ու ծնծուած հերարձակ ճածիէ մը։ Մաշելով խոռվարար գիշերին մէջ, ցանցիւր մտածումը զգայարաններուն կը բերէր կորնչելիութեան զգայութիւնը։ Տարօրինակ վիճակ մը՝ աւր ինքնակոչ պատկերներ ազատ մուտք ու ելք ունէին, մերթ կանոնաւոր տողանցքով, մերթ խառն ի խառն։ Կամբը զիս լքած ըլլալով ես կը նմանէի լեռան կատարէր վրաստի դղեակի մը՝ ուր համարձակ կը մտնեն հովերը, դուրս կուզան, կը շրջադաշին։

Արտասովոր տօնակատարութիւն։

Թաքուն ուժ մը աւեր տարեր էր կամքս եւ անկարող էր արդեւ զնեւ պատկերներուն ներխուժումին առջեւ կամ առնուազն կարգ ու կանոն դնել անոնց մէջ։ Բոլորովին անկիւթացած, համակ թրթուացում ըլլալի կարծես։ Հին յիշատակներու կուզալին խառնուել նորաւորանքները, անսովոր բիրեղացումով մը աննիւթ գոյութեան մէջ գիտակցութեան սաղմը կը թափէին կաթիլ կաթիլ։

Մօտ երեք ամսուան ճակատագրին ինծի տուած ընկերներէս հեռացումը, նոր կազմութեան մը ու նոր վարչի մը մէջ զգացած մեկուսացումս հոգիիս տուեր էին ծիփուն անկայունութիւն մը որ խարխափում մըն էր խաւարային ուռացող զիշերին մէջ։ Ո՞ր է ինչ ընկերներս։ Անոնք դաջեր էին փեսայի պէս նոփնոր հագուած, ձկնիով իրենց ետեւ անողոր

յանձնարարութիւն մը՝ «Գրէ՛, աւ ալ գրէ՛»։

Պարապին մէջ զիտակցութեան սաղմը կը խլրտար։ Գամին սուլելով եկաւ հարուածելով կիներս փայլող փայլող խելակը։ Յարգանոցին պատերուն տախտակները դնալով նրմանեցան կայմի մը որ կը կոտորէ փոթորիկէն։ Սկսայ շարժիլ, դառնալ մէկ կողմէն միւսը։ Սիրտս լեցուեցաւ անհանգստութեամբ։ Ուսքերս երկարեցի յարդի ղէզերուն տակ ու անշարժացայ կոնակիս վրայ։ Յանկարծ խոճապային արշաւ մը փրթաւ յարդի ղէզերուն վերայ ու պատէ ի պատ։ Առնէտները ճեղքալին ճիշդիով զիրար կը հալածէին զինուորներու հրահարներուն մէջ պահուած երշիկներուն համար։ Անկիւնէ անկիւն կը բարձրանար քրնացող զինուորի մը խոկոցը, որին կողորդէ, միւսին ոռնգերը պատռուելով։

Մտքիս մէկ անկիւնին մէջ բացուեցաւ թուղթ մը որ կ'ըսէր «... տասը տասնէինը քիլովէթը քայելէ վերջ, յողնաքեւ ու քրտնաթոր, հաստեք յառաջապահ գիծերը։ Տոբրակներս վար գրինք եւ անմիջապէս պահակ կեցանք։ ... Առջի գիշեր պահակ էի երբ Գերմանացի մը սողալով մեր փաշաղ երկաթաթէլերուն կը մօտենար։ Բռնեցի դէնքս ու հատ մը քայլեցի։ Հետեւէն եկած շշուէէն հասկցայ որ մարդը կը փախչէր։ ... Իմ սիրելի մեծ ընկերս, կը տեսնես որ շնորհիւ խրատներու վախի հետքը չէ մնացած մէջս։ Նոյնիսկ ես է որ կը խրախուսեմ Փրանսացի ընկերներ... բացաւ աւաղ, ի՞նչ բան կը ծառայէ իմ ճարտութիւն։ Գր կասե՞՞ծիս եթէ քեզի ըսեմ թէ ես շատ բան սորվեցայ քու խօսքերէդ...»։

Ինչպէ՞ս նկարարիլ այն զարմանալի երևույթը որ սեղի ունեցաւ խօսքին աղեղնու-

ՁԱՐԵՀ ՈՐԲՈՒՆԻ

Թեանք տակ: Անթիւ Հանգոյցներ քակուեցան մէկէն ներս իրարու ետեւէ. դաղջ հեղուկ մը սկսաւ ծորիլ անոնց տեղերէն Երանաւէտ մթնաշուրտ մը բանալով, լայնցնելով կուրծքիս տակ: Աշփերուս մէջ մէյ մէկ կաթիլ արցունք բարձրացաւ եւ բխրեղացաւ Թարթիչներու տակ: Բուռն մաքառումէ մը պարտումս յօռուներու իջաւ ծանր խոնկէնք մը: Թարթիչներս իրար եկան ու արցունքի երկուսն ուսնէրէս վար թափեցան: Վերջապէս պիտի կարենայի քսանալ, երբ զգայացունց կերպով յարգանքդին մէծ դուռը բացուեցաւ ու լոյսի արտասուիւր ողորում մը ներս խուծեց: Թուեցաւ թէ միաժամանակ վարի ախտոնէ կովի մը բառաչիւնը, մոռյլ ու կերկեր, հեռաւոր արձագանդ մը տուաւ անջնգութիւն մէջ: Լոյսը մաքրամաքուր եւ զարմանահարշ պայծառութիւն մը ունէր ու եկաւ կանգնել դէմս տանարի մը սիւնեկու կարգով: Մինչդեռ բաց դուռին առջեւ կանգնած էր դիշերը, աւելի սեւ ու աւելի խորունկ: Լոյսէ սիւնեկու ստոցային պահուժիւն կուտային: Յարդի դէգերուն տակ ոտքերս պողեցան նախ ու քիչ քիչ պաղուժիւնը կը դրաւէր մարմինս: Մանկութեանս հեռաւոր խորեղէն յափշտակութեամբ ունկնդրած

հեքիաթներս ինծի բերին արգանքներու մահը փառաւորող պատկաւոր լուսաւորութեան յիշատակը:

Ու այն ատեն ես ականաջ դողացի:

Մահուան դաղափարը առաջին անգամ կեանքիս մէջ ծնունդ կ'առնէր, եւ ինչ հասդիսաւորութեամբ, ինչ դիւթանքով:

Ի հարկէ պատերազմ էր եւ իր վերջին նաւահէն մինչեւ այդ իրիկուն Արսէնը կրնար սպաննուած ըլլալ կամ պատկած հիւանդանոցի անկողնին մէջ, անչարժ ու ձայնը հեռաւոր, զեղաղէմ Թուխ հայ երիտասարդը՝ երկարած անկողնին մէջ, անչարժ ու ձայնը հեռաւոր, հեռաւոր... Եւ կամ նման այն վիրաւորներուն՝ որոնք իրենց փաթաթուած գլուխները կ'օրօրէին դիակցիւն շարժումներուն հետ, սեւեռած նայուածքներով... Արսէն... վաղը պիտի գար իմ կարգս եւ ես պիտի մեկնէի հաւանաբար այս աշխարհէն անձայն ու անանուն թիւ մը ապրնշանի պէս անցուած դաստակիս, անանց որ կատարած ըլլայի մեկնողներուն յանձնարարութիւնը՝ «Գրէ՛, առ ալ գրէ՛»:

Ի հարկէ պատերազմ էր, բայց ան ինծի ներկայացած էր ազատ կեանքի մը ձեւին տակ ու բնաւ մտածումս մահուան դաղափարին դարպաս չէր բըծած:

Կինս մեկնած էր օրեր առաջ խոստանալով որ երբեք, երբեք աչքերը արտասուելով չպիտի թըջուէին: Մեր բաժանումը եղաւ վերջին ծայր սովորական: Խառնութէ խանութ կ'ընում. ներ ընելէ ետք, փողոցին մէջնեղը համարուեցանք ընկերույն տրտում նայուածքին տակ, մինչ քայլերս կ'ուղղէի գործատեղիս, դեռ մինչեւ վերջին պահուն ուշ մնալու մտահոգութեամբ, անգամ մըն ալ ետեւս դարձայ նայելու համար կնոջս ոսկեղոյն մազերուն: Գիշերը երբ ընկերս եկաւ զիս զսնել, զարմանքով ըսաւ.

— Անհաւատալի է, այնքան քաղ էր որ աչքերն անգամ չթրջուեցան:

Այդ պահուն արտէս թիւ մը փրթաւ ու աշխարհը ինձմէ մատ մը հեռացաւ:

«Այս մէկը՝ ըսի մտքէս:

Քանի մը օր ետք իմ կարգս եկաւ մեկնելու:

Տունն կարգ ու կանոնի դրի: Անդողինս ձևով զուգեցի, իբրեւ թէ վերադառնալու ըլլալի նոյն գիշերը: Կնոջս նկարք՝ ուր իր լաւագոյն ժպիտը կար բերնին ձախ անկիւնը, դրի աշխատութեանս սեղանին վրայ: Ձեռագիրներն նոյնպէս կարգի դրի ու ստպարակս անցընելով վզիս, տանս դուռը փակեցի:

Երբ բանայինեքը դրպանիս խորքը նետեցի, անպատում թեթեւութիւն մը իջաւ վրաս եւ լըթներս մըթմըթացին:

Ֆինիքսալա Բովնիսա:

«Եւ երկուս» ըսի ես ինծի ու աշխարհէն բոլորովին հեռացած զգացի դիս, եթէ համարձակէի, հրեշտակի մը պէս՝ պիտի ըսէի:

Անգամ մը փողոցը, ոչ ես օտարական, այլ օտար մըն էի երկրի վրայ, օտար՝ մարդոց: Այնքան խորթ թուեցան ինծի մարդոց շարժումները, ձայնը եւ խօսքերը: Կարծես վարագոյր մը նետուած ըլլար անոց վրայ: Ամէկ կապ կար անոց եւ իմ միջեւ: Տըտումուէին չկար սրտիս մէջ, անձանթ խաղաղութիւն մը հաստատուէր էր հոնկէ յանկարծօրէն վատրուած բաներուն տեղ: Մէկ վայրկեանէն միւսը անհուն երջանութեան տէրացող պէս դուրթ ունէի մարդոց համար որոնք կը քայլէին արագ, հրշոսացած՝ վարագոյրին ետեւ պահուած ուժէ մը, աշխատանքն ուշ մնալու վախէն ընկճուած, միտքը արդէն պաշարուած սուտ խօսքերու ցանցով մը: Այլեւս ինծի համար չէին ստիւլ, կեղծել ու ժպտիլ վախէն: Ապրելու այդ դժոխային մեքենան: Կինը չպիտի ենթարկէր դիս իր դոկտանքին ու քաջաբնի որ սէըը կեղծիքի կը վերածնէ: Անհատուած ճամբուն վրայ, գիւլի մը անկիւնը կամ աղբիւրի մը դիմաց դէմքս պիտի պարծաւաւար ժպտտով մը կնոյ տեսքին, ու մեր մարմինները պիտի ճանշնային դիրքա՝ անպաճուած համոզուով մը: Սիրոյ ջերմութեան յիշատակովը լոկ՝ այր ու կին պիտի փնտռէին մէկըմէկ, մերկ դէմքով:

Այսպէս խորհրդածելով հասեր էի կայարան, բայց դեռ գնացքը երկու ժամէն պիտի մեկնէր: Իրիկուն էր: Փողոցներու ծպտուած լապտերներէն Փարիլը կծկուէր էր ինքն իր վրայ, պղտիկներ էր: Ուսուրը համեմատութիւնները նուազագոյնին վերածել էր:

Գլուխս սրճարանի մը դռնէն ներս դրի: Սեղանի մը շուրջ բարեկամներ նստեր էին, դուխանի կախ: «Այս ի՞նչ բան էր եկաւ մեր դիւտուն» կ'ըսէին, «ի՞նչ պէտք ունէինք մենք այս փորձանքը տանելու»: Ինչէ՞ չեմ սրբած «փորձանքն» վախցող մարդը, բայց անոնք որ կը տրտնջային առջեւս, քիչ վերջը, մինչդեռ ես չոգեկառք պիտի մտնէի դէպի անծանօթը, ամենօրեայ քայլերով պիտի երթային ընթերել իրենց ընտանիքներուն հետ ու այսպէս մինչեւ պարտադրին վերջը, եւ սակայն անոնք այս երկրին աւելի պարտական էին զան. թէ ես, շնորհիւ անոր նպաստաւոր պալմանեւորուն տնտեսական նախաձեռնի կեանք մը ապահոված ըլլալով իրենց:

Անոնց իրաւացի տրտուծը այնքան խորթ թուեցաւ ինծի որ սիրտս կսկիծ ունեցաւ: Դուրս ելայ մնացեալ ժամանակս թափառելով անցընելու համար: Արդէն՝ այդ անհասկացողութիւնը մեր մէջ: Փոխուէր էի արդէն: Մեքենա՝ էի արդեք ապրողները այսպէս անգթօրէն դատելու համար: Ընդունե՞ր էի էուրթեան խորքին մէկ հեռաւոր ծաղիկն մէկ որ արդէն մեռած, հեռացած ըլլաւ այս աշխարհէն:

Մայթին ծալքը կէն մը մօտեցաւ ինծի ու բաներ մը առաջարկեց: Կինը զաւճաւ էր, ահեղիւրէն աղեղ ու խեղճ: Գլուխը հագլու արմուկիս կը հասնէր: Կնոջը համարձակութիւնը ինծի պատճառեց խնդուք մը զոր կ'ըլլէր: Վերջապէս ծերունի խրտուկիւկ մը չէի: Երիտասարդութիւնս արժանի էր գեղեցիկ կնոյ մը, տեսքով փայլուն ու մարմնով ըղձալի: Ի՞նչ: Մանաթուրութիւն ունէր իր համարձակութեան համար: Աչքերս դարձան իր շուրջ եւ հաստատեցին ողորմելի ստիւքներ որ կարուէր էին պարսպ տիկերու պէս, կարծես ամբողջ կեանք մը տեւող անթուրթիւնէն ստամոքսը հոնկէ ստացել էր իր սնունդը, ինչպէս ուսուր՝ իր ստպաններէն: Իրաւ ալ հասկցայ խօսակցութենէն թէ խեղճութիւնն էր որ պինքը նստեր էր հոս հոն:

Սրտիս մէջ ձայն մը կ'ըսէր. «Օ՛ն, յանդանէ, քայլ՝ այդ կնոյ քովէն, մօտիւ սրճարան մը եւ կշտացուր փորը: Մի՛ քաշուիր, ա՛լ մարդոց աչքերէն անխոցելի ես դուս»:

Ու համարձակ բացի սրճարանին մը դուռը եւ ներս մտանք միասին: Գլուխները կը դառնային դէպի մեղ ու կը քրթնջնին: Հոգիս իրապէս անխոցելի էր: Գուրսէն ոչինչ կը խրոտէր զինք: Ես կը դիտէի կինը որ կ'ուռէր սանաւորիչ, կարկանդակ եւ կաթով սուրճ: Գլանիկ մը հրամցուցի, բայց մերժեց: Սովորութիւն չունէի, ազգատուութիւնը ատիժ չէր տրուած: Կր նայէի մեր վրայ, ի՞նչ տարօրինակ զոյգ մըն էինք: Ես՝ այնքան վերամբարձ, ան՝ այնքան վար: Ան մարդկութիւնն էր որուն եւ, երկինքէն իջած Հրեշտակ, աչցի. եկած էի. եթէ Հրեշտակ ըսելով պիտի Հասկնանք այն խաղաղ վիճակը որ զգայարանքներու անխլիկութեան արդիւնք է:

Երբ դուրս եկանք, կինը զարմացաւ տեսնելով որ ձեռքս կ'երկարէի իրեն: Կրկին առաջարկեց բաներ մը, յայտնաբերեալ անձի յատկութիւն, կարծես իբրեւ. փրկարարութիւն: «Իմ տեղս ճակատն է» ըսի, «պէտք է երթնամ կրօնակալ»: «Ցաւալի է», պատասխանեց, բայց ես իրեն հաւատարմութիւն չեմ տալիս այն է, որ իմ կոտորիս, հաւանաբար եւ մահ, իրեն կեանքին ոչ մէկ բարւոյնով պիտի բերէր»:

Երբ ձեռքը սեղմեցի, իրեն ըսի մեկին կերպով: «Պիտի ցանկայի որ իմ մահն ընդի հարստութիւն եւ գեղեցկութիւն ընծայէր...»:

Հետուն անգամ մը ետ դարձայ: Փողոցին ծպտեալ լսպտերին աղօտ լոյսին տակ կեցած զարմանքով կը դիտէր հեռանալու:

Կայարանը, զինուորական տետրակա ցուցուցի պաշտօնեային ու անցայ քարափ: Այդ պահուն ներսս զգացի երկու անձերու զոյակ-զուգինը, մէկը զինուոր էր որ բարեկեցեցած էր անչարժ ու դէմքը սեւեռուն, կորսուած արդէն իսկ հեռաւորութիւններու դիւրը: Հակառակ զինուորական անվտանգութեանս, ան իրտէր ըլլալ զինուոր: Եւ ասիկայ ինձի մեծ զարմանք պատճառեց: Ուղիղ եւ կարծր, ան կը սպասէր հրամանի: Բայց իմ միտքս երկար կառչեցաւ միւսին որ չոր տերեւի մը պէս կը զոդըղար ներկային համար որ յանկարծօրէն անցնալ եղած էր: Բաժանումի տրամութիւնը երաճեալուն մէջ՝ հակած անցեալին վրայ՝ հեռացող իրերէն ու գէմքերէն զղնումներն ու քաղ-

ցութիւններ կը շաղկէին այտերը:

Քիչ վերջը գնացքին նրբանցքին մէջ ճախկին մարտիկ» մը կը խօսէր անդադրաւ, առանց արտաքին ընդմիջումի. «Իմանալու համար միայն մէկ բան, լաւ ուտել, լաւ խրմել»: Ներսէս զինուորը աչքերը խաչը բացած մտիկ կ'ընէր՝ ճաւ. ուտել, լաւ խմել»: Միւսը իր արտօնութիւններով, իր յիշատակներով կը կորսուէր մշուշի մը մէջ որ կը թանձրանար հետզհետէ, քանի կը սլանար շողեկաւոր՝ չը պրտելով դէպի ետ Փշոց ու հոգոց:

Ընկերային թմբիւր, սիրային մեղկութիւնը, ո՞վ իմբայտու լըստիւնէ, կորսնցուցին իրենց վերջին հետքերը քու հրամաններուդ տակ, հրամաններ որոնք բարեկամական երանգաւորում մը ունէին եւ կը զարմանային, իրաւացիօրէն, երբ կ'ըսէի քեզի թէ վէպերու մէջ մարդկային տիպարներ ստեղծելու սովորութիւնը ինձի տուած էր անոնց նոյնանալու յատկութիւնը: Միտքս կուգայ մասնագի պէս տրամող դէմքը, մասնագի պէս ունեցող չլըր. թունքները սրողոյսած տղուն մը նման, երբ հրահանդէսները կը բաղխէին մեր քաղաքային մարդու թուրամորթութեան: «Ձեզմէ, չեղաւ, բարկացէ՛ք, բայց անկեղծօրէն բարկացէ՛ք զէնքին դէմ... պատարմաւ, զէնքը ուսին... օ՛ն, բարե՛ւ կա՛ց... է՛հ, պիտի ըլլայ, պիտի ըլլայ... բայց բարկացէ՛ք, անկեղծօրէն՝ բարկացէ՛ք, մի՛ վախիտք զէնքին դէմ բարկանալէ»:

Կր յիշե՞ս, սիրելի երիտասարդ ընկեր, Փարիզի կիներէն չիպցած ընկեր, դուռն որ հիմա կը զրեւ ճակատէն ճառջեւս գերմանացի մը կը օտնանար սողալով, քաշեցի զէնքս...» Կր յիշե՞ս ինչպէս խլէր թեւերը կը դեղեկէին մէջքերէդ վար: Ու բարկութիւնը քիչ քիչ եղաւ մեր երկրորդ բնաւորութիւնը, մեր հեղուցիւնը չբացաւ, որովհետեւ, ինչպէս կ'ըսէր Տարիբրայտը. «Դուք հոս եկած չէք ըսպաններու համար, այլ սպաններու համար»:

Ու այնքան բարկացանք, այնքան սկսանք մեր ձեռքերը դարնել զէնքին վրայ որ, աւելի ուշ, կինս պիտի զէր տեսակ մը հանդիմանալ ու զմայլած խառն զգացումով մը, հետեւնին լով իրեն զրկած լուսանկարներէս. «Կատարեալ վերադարձի գիտարի կը նմանիս» կամ

ճախըստն կոպտացած պէտք է ըլլաս, որ յետագային ինչքան աշխատանք պիտի թափեմ քեզ նախկին քաղցրութեանդ բերելու համարն:

Կր նշանակէ որ դէմքս երկաթեայ սաղաւարտին տակ առեր էր արդէն այն խոժոռ կաղտպարուած սեւեռացումը որ յատկանշիչն է

իրական մարտիկին: Դէմքիս մորթը՝ կեղծ ժպիտներու որջ մըն էր եղած:

Ու դէմքիս մորթը տեսնելով, նախ ևս, ինքզինքէս վախցայ:

ԶԱՐԵՀ Մ. ՈՐԲՈՒՆԻ

(Բանակէն, 1940)

